

NAQQOSHLIK TERMINLARI VA UNING NAZARIYASINI AMALDA QO'LLASH

Bahriddinov Sardor Sirojiddin o'g'li

Navoiy davlat univrsiteti

“Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi”

ta’lim yo’nalishi, III-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek xalq amaliy bezak san’atining muhim yo‘nalishi – naqqoshlik san’ati va uning asosiy terminlari (naqqosh, naqsh, girih, islmiy naqsh va boshqalar) nazariyasi hamda amaliy qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Naqqoshlik san’ati tarixiy rivojlanishi, naqshlar kompozitsiyasi va ramziy ma’nolari haqida so‘z yuritiladi. Bundan tashqari, klassik naqsh elementlari va zamonaviy dizaynda naqqoshlikdan foydalanish misollari keltiriladi. Tadqiqot natijalari amaliy bezak san’ati va dizayni fanlari rivojiga hamda o‘quv jarayonlariga qo‘shimcha ma’lumot beradi.

Kalit so‘zlar: Naqqoshlik san’ati, naqsh, naqsh kompozitsiyasi, girih naqsh, islmiy naqsh, ramziy naqsh, amaliy bezak san’ati.

Kirish

O‘zbek xalqining amaliy bezak san’ati qadimdan rivojlangan kasb-hunarlaridan bo‘lib, turli binolar va buyumlarni bezashda keng qo‘llanilgan. Naqqoshlik san’ati badiiy naqsh yaratish kasbi sifatida boshqalarning barchasiga asos bo‘lgan va amaliy san’at turlarining bir-biri bilan uzviy bog‘liqligini ifodalaydi. Naqqosh ustalar ishlab chiqqan naqshlar o‘ziga xos falsafiy ma’no va ramziy belgilarga ega bo‘lib, me’morchilik va tekstil kabi sohalarda ham qo‘llanilgan. Naqqoshlik san’ati merosi o‘zbek milli madaniyatining muhim bir qismidir; milliy naqshlar chuqur mazmun bilan boyitilgan va bugungi kunda ham ko‘plab sohalarda davom ettirilmogda.

Maqolaning maqsadi

Maqolaning asosiy maqsadi – naqqoshlik terminlarini aniqlash, ularning kelib chiqishi va nazariy asoslarini o‘rganib chiqish, shuningdek, naqqoshlik nazariyasini amaliy loyihalarda qanday qo‘llash mumkinligini ko‘rsatish. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar bajariladi:

Naqqoshlikning asosiy atamaları va ularning izohini berish (naqqosh, naqsh, girih, islmiy naqsh, va h.k.) va terminologiyani kelib chiqishini tahlil qilish.

Naqqoshlik san’ati nazariyasining ilmiy asoslari, naqsh tuzish usullari hamda ramziy ifodalari haqida ma’lumotlar jamlash.

Naqqoshlik naqshlaridan arxitektura yodgorliklari, amaliy bezak buyumlari va zamonaviy dizayn loyihalarida foydalanish holatlari bo‘yicha misollar ko‘rsatish.

Naqqoshlik san'atining bugungi kundagi ahamiyati, tajribaviy-tadqiqot va o'qituv metodikasidagi o'rni haqida tahliliy mulohazalar keltirish.

Asosiy nazariy qism

Naqqoshlik va unga oid terminlar: Naqqoshlik (yana naqshkorlik) – bu naqsh yaratish kasbi va amaliy san'atning qadimiy turi. Naqqosh – naqsh chizib beruvchi mahoratli ustadir. Naqsh deb berilishida o'ziga xos bir maromda takrorlanadigan simmetrik chiziq va shakllardan tashkil topgan bezak elementlari tushuniladi.. Masalan, girih naqsh – murakkab va nodir ko'rinishdagi geodezik naqsh bo'lib, asosan arxitektura va hunarmandchilikda qo'llaniladi. Girih naqshning asosini uchburchak, to'rtburchak, aylana kabi soddaroq shakllardan tashkil topgan takrorlanadigan bo'laklar hosil qiladi. Islimiy naqsh – o'simliksimon ramziy naqsh bo'lib, islom dini estetik talablari ta'sirida yunon va fars uslublari uyg'unlashuvidan paydo bo'lgan. XIV–XV asrda naqsh ustalari islamiy naqshlarni keng qo'llagan; bu naqshlarning ramziy ma'nosi – beqatnov gullash, jannat va ilohiy fazilatlarni ifodalash hisoblanadi. Hansaviy naqsh (osmontush naqsh) – qush shoxlariga o'xshash geometrik naqsh bo'lib, qadimiy turk madaniyatida keng ishlatilgan. Naqqoshlik san'atida qo'llaniladigan boshqa terminlar qatoriga ansambl naqsh, ornamental naqsh elementlari, ramziy naqshlar, kompozitsiya markazi, takrorlanuvchi motif kabi tushunchalar kiradi. Kelib chiqishi va ilmiy asoslari: O'rta Osiyo xalqlari orasida naqqoshlik qadimdan rivojlangan; arxeologik qazilmalar va tarixiy yodgorliklar naqqoshlikning markaziy osiyolik hunarmandlar uchun muhim fan bo'lganini isbotlaydi. Naqqoshlik san'ati Osiyo va Yevropa uyg'unlashuvi natijasida boyib, o'ziga xos maktablarga bo'linib rivojlandi. XVI–XVII asrlarda Buxoro, Samarqand, Xiva va Toshkentda tematik maktablar tashkil topib, har bir maktab uchun o'ziga xos naqsh uslublari shakllangan (masalan, Buxoro maktabi naqshlari rang-barangligi va aniqligi bilan ajralib turadi). XIV–XV asrlarda Temuriylar saltanatida naqshkorlik san'ati jadal rivojlanib, o'simlik motiflari, girih naqshlari va qo'lyozma yozuv bilan bezatilgan bezaklar katta ahamiyat kasb etgan. Ana shu davrda tarkibiy naqsh kompozitsiyalari ilmiy geometriya va muvozanat nazariyasiga asoslangan holda yaratilgan. Nazariyasi: Naqqoshlik san'ati murakkab kompozitsiyalarni talab etadi. Ustoz-naqqoshlar naqsh elementlarini simmetriya, muvozanat, ritm va proporsiya qonunlari asosida birlashtiradi. Qadimiy naqshkorlar har bir naqsh unsuri va rangga ma'lum ramziy ma'no yuklagan; shuning uchun ham naqqoshlar «naqsh tilini bilish» uchun naqshning har bir bo'lagi va ranglarining «ramziy alifbosini» egallash kerakligini ta'kidlaydilar. Masalan, bir girih naqshidagi yulduzcha motifi fazoviy markazni, o'sish va rivojlanish niyatini anglatishi mumkin, barg va gul naqshlari esa mehnat mevasiga to'lish timsoli hisoblanadi. Badiiy naqqoshlik nazariyasida kompozitsion markaz, takrorlanuvchi elementlar, keshlash (retush) va rang uyg'unligi kabi tushunchalar alohida o'rganiladi. Umuman aytganda, naqqoshlik san'ati boshqa

bezak san'atlaridan farqli ravishda ustoz-shogird an'analari orqali rivojlanib, o'z yondoshuvida falsafiylikni aks ettiradi.

Amaliy qo'llanilishi

Naqqoshlik naqshlarining amaliy misollari juda ko'p. O'zbekistonning an'anaviy me'morchiligida naqqoshlik asosan interyer dekoratsiyasida – masjid va madrasa shiftlari, devor va peshnavlar, saroy va madrasalarning usti gumbazlari, shuningdek shaxsiy xonadonlar, mehmonxonalar va ziyoratgohlarni bezashda qo'llanilgan. Xususan, Amir Temur maqbarasi (G'ur-Emir) va Samarqanddagi Registon majmualaridagi noyob geometrik va gullik naqshlar, Buxoro Tosh-Hovli saroyi shiftidagi nozik girih naqshlar buni misollaridir. Naqqoshlik naqshlari gilamchilik, zardo'zlik, dokachilik va kaydichilik sohalarida ham keng ishlatiladi. Me'moriy bezaklarda girih va islamiy naqshlar klassik motivlar sifatida aks etgan, uy jihozlari, sopol idishlar, turli sovg'a buyumlari ham naqsh korinishda bezatiladi. Amaliy loyihalarda zamonaviy dizaynerlar milliy naqsh uslublarini interyer va grafik dizaynda jonli qo'llamoqda. Masalan, hozirgi uylarda devor yoki shift bo'yoqlariga ismlik naqsh kompozitsiyalari qo'yiladi, mebel va yoritgichlarda oddiygul va girih naqshlar ishlatiladi. Bundan tashqari, ta'lim va madaniyat muassasalarida naqqoshlik bo'yicha maxsus kurslar tashkil etilib, yosh rassomlar naqqoshlik uslublarini o'rganmoqda. Maktab va kollejlarda rasmlar tayyorlash mashg'ulotlarida ramziy naqshlarni chizish jarayonlari o'tkazilib, bunda naqshlarning tarixiy namunalaridan ilhomlaniladi. Yakunda aytish mumkinki, naqqoshlik bezaklari qadimiy yodgorliklarda saqlangan folklor naqshlarni zamonaviy loyihalar orqali yangi hayot bilan to'ldirish imkonini beradi.

Naqqoshlik san'ati o'zining qadimiyligi va boy estetik merosi bilan bugungi kunda ham ko'plab sohalarida amaliy qo'llanilmoqda. Bu bezak san'ati avvalambor **arxitektura, interyer dizayni, hunarmandchilik, maktab va oliy ta'lim tizimi, diniy inshootlar va zamonaviy san'at** kabi yo'nalishlarda faol foydalanilmoqda.

1. Arxitektura va me'moriy bezaklar

Naqqoshlik naqshlari tarixan madrasa, masjid, maqbara, saroy, hammom va boshqa diniy va dunyoviy binolarning bezaklarida keng ishlatilgan. Masalan:

- **Samarqanddagi Registon majmuasi, Shohi Zinda, Amir Temur maqbarasi** – girih, islamiy, kufiy va hansaviy naqshlar bilan bezatilgan yodgorliklar sifatida diqqatga sazovor.

- **Xivadagi Ichan-Qal'a** – yog'och ustunlar, gumbazlar va eshik-derazalarda o'ymakor naqshlar bilan mashhur.

- **Toshkentda** zamonaviy inshootlar (metro bekatlari, mehmonxonalar, kutubxonalar) klassik naqshlardan ilhomlanib bezatilgan.

2. Interier va mebel dizayni

Hozirgi kunda naqqoshlik naqshlari uy interyerida keng qo'llanmoqda:

- Shift, devor va eshik ramkalari – yog‘och o‘ymakorligi orqali milliy naqshlar bilan bezatiladi.

- Mebel buyumlari (kreslo, stol, javon) sirtiga naqqoshlik elementlari o‘yma yoki rangli bo‘yoq orqali tushiriladi.

- Milliy restoranlar va madaniy maskanlarda naqshlar interyer konsepsiyasining ajralmas qismiga aylangan.

3. Xunarmandchilik va xalq amaliy san‘at mahsulotlari

Naqqoshlik naqshlari **zardo‘zlik, kulolchilik, misgarlik, gilamchilik, chitdo‘zlik va sozandachilik** kabi sohalarida ishlatiladi:

- **Gilam va paloslarda** girih va islimiy naqshlar markaziy motiv sifatida ishlatiladi.

- **Chinni va kulolchilikda** naqshlar glazur yordamida yuzaga chiqariladi.

- **Zardo‘zlik va atlas** matolarida o‘simliksimon islimiy naqshlar ishlanadi, ko‘pincha oltin yoki kumush iplar bilan.

4. Ta‘lim va tarbiya tizimi

Naqqoshlik bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar:

- **San‘at kollejlari va universitetlarda** (BNSU, KMTSU) maxsus kurslar va bo‘limlar faoliyat yuritadi.

- O‘quvchilarga **ramziy naqshlar chizish, kompozitsiya tuzish, bo‘yoqlardan foydalanish, o‘yma naqshni amalda bajarish** kabi ko‘nikmalar beriladi.

- Ta‘limda qadimiy naqsh namunalaridan tahlil asosida yangi asarlar yaratish o‘rgatiladi.

5. Zamonaviy grafik dizayn va raqamli san‘at

Naqqoshlik naqshlari bugungi kunda **grafik dizayn, logotip, vektorli naqsh, interfeys dizayni**da faol ishlatilmoqda:

- Naqshlar **Adobe Illustrator, CorelDraw, AutoCAD, SketchUp** kabi dasturlarda chizilib, raqamli media loyihalarda ishlatilmoqda.

- **Brend identifikatsiyasi, kitob muqovalari, plakatlar va veb-dizayn**da naqsh elementlari milliy ruhni ifodalaydi.

- **Interaktiv naqsh dizayni** (masalan, mobil ilovalar fonida yoki AR orqali jonlanadigan naqshlar) kabi innovatsion yondashuvlar rivojlanmoqda.

6. Diniy va marosimiy san‘at

Naqqoshlik naqshlari Qur‘on oyatlari bilan uyg‘unlashgan holda **masjidlar, ziyoratgohlar, qabr toshlari** bezagida qo‘llaniladi. Islimiy naqshlar bu yerda:

- Ruhiy poklik,

- Ilohiy go‘zallik,

- Ma‘naviy uyg‘unlikni ifodalash uchun ishlatiladi.

7. Turistik suvenirlar va milliy brending

Bugungi turizm sohasida naqqoshlik naqshlari quyidagicha ishlatiladi:

- Suvenir buyumlar: yog‘ochdan ishlangan quticha, ko‘zgu, qo‘l san‘at buyumlari.
- Milliy ko‘rgazmalar va EXPO-larda naqshli panno, dekorativ fon va media dizayn vositalarida.
- O‘zbekiston brendi uchun qadoqlash dizayni va reklama materiallarida naqqoshlik naqshlari markaziy rol o‘ynaydi.

Tahlil va muhokama

Naqqoshlik nazariyasi va amaliyoti o‘zaro mustahkam bog‘liq. Naqqoshlik maktablari doimiy ustoz-shogird an‘analari orqali uzluksiz avlodlar avlodga o‘tgan; bu esa naqshlarda milliylikni saqlab kelinishiga xizmat qilgan. Keyingi asrlarda ham naqshkor ustalar o‘zlarining ijodiy kompozitsiyalarini bolalarga o‘rgatib, ramziy ma‘no va falsafa asoslarini tushuntirib kelmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, naqqoshlik san‘ati o‘rganilishi yosh rassomlarning estetika dunyoqarashi rivojiga hissa qo‘shadi, ularni musavvirlikka va milliy madaniyatni o‘zlashtirishga yo‘naltiradi. Zamonaviy dizayn sohasida esa naqqoshlik naqshlari global tendentsiyalar bilan uyg‘unlashmoqda. Masalan, islomiy calligraphiya uslublari bilan uyg‘un girih naqshlar («kufiy xilat») yuqori texnologiyali interyer va me‘morchilikda noyob effekt yaratmoqda. Bu misol primitiv naqshlardan farqli o‘laroq murakkab kompozitsiyali grafik dizaynga o‘xshaydi va o‘tgan asrlardan qoldirilgan badiiy qadriyatlarni kelajak avlodlarga uzatishda vosita bo‘ladi. Shu bilan birga, sifatli naqsh chizish va qo‘llash texnikasida zamonaviy materiallar (masalan, raqamli projektorlar, lazerli kesish) kiritilmoqda. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, naqqoshlik terminlarini chuqur o‘rganish san‘atshunoslar va dizaynerlarga nafaqat an‘anaviy naqshlarni yangicha yondoshuvda qayta ishlash imkonini, balki inson ruhiyatiga chuqur ta‘sir etuvchi fon loyihalar yaratishda asos beradi. Naqqoshlik naqshlari o‘zbek xalqining ma‘naviy qadriyatlari va tabiat tutilishini ifodalaydi; ularni tahlil qilish rassomlarda falsafiy fikrlashni ham kuchaytiradi.

Xulosa

Naqqoshlik san‘ati va uning terminologiyasi xalq amaliy madaniyatining muhim qismidir. Mazkur maqolada naqqoshlik atamaları va ularning kelib chiqishi, naqsh uslublari hamda bu san‘atning ilmiy-nazariy asoslari yoritib berildi. Ramziy naqsh elementlari va kompozitsiya qonuniyatlari naqqoshlik nazariyasini tarkib etadi va ular nafaqat tarixiy obidalarda, balki zamonaviy loyihalarda ham jonli qo‘llanilmoqda. Naqqoshlik naqshlari O‘zbekistonning me‘moriy durdonalarida, hunarmandchilik mahsulotlarida hamda dizayn sohasida tadbirlar va ta‘lim dasturlarida keng o‘rin olgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, naqqoshlik san‘ati o‘zbek xalqining go‘zallikka intilishi, ma‘naviy qadriyatlari va mehnatsevarligini aks ettiruvchi san‘at turi bo‘lib, uning chuqur mazmunli tushunchalari va amaliy misollari tahlilni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Musinova A.S., Naqqoshlik (O'quv qo'llanma), Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro, 2022. uniwork.buxdu.uz

Qarshiboyev O'sar B., "Naqqoshlik san'ati va uning taraqqiyot bosqichlari", Pedagog. Ilmiy-ma'rifiy jurnal, 2022, №2, 66–71 b.

Bakaev Sh.Sh., "Amaliy bezak san'atida an'anaviy va zamonaviy naqshlarni uyg'unlashtirib kompozitsiya tuzish va qo'llash", Inter Education & Global Study, 2024, №1, 15–24 b. uniwork.buxdu.uz

Rahimov A.Y., Utaboyev B.S., "Xalq amaliy san'ati naqqoshlik misolida", Respublika ilmiy maqolalar to'plami, Jizzax, 2019, 1–5 b. phys-tech.jdpu.uz

TBC Ornaments, "Islimiy naqsh", tbc-ornaments.uz, 2021 (onlayn resurs) tbc-ornaments.uz.

Naqqoshlik, Vikipediya, 2025, (ilmiy maqsadlar uchun) uniwork.buxdu.uz.

Girih, Vikipediya, 2025, (ilmiy maqsadlar uchun) uz.wikipedia.org